

Владимир Т. Божиновић

Vladimir T. Božinović

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ИСТОРИЈЕ И АРХИТЕКТУРЕ БЕОГРАДСКОГ ХОТЕЛА „КОД ЈЕЛЕНА“

АПСТРАКТ: Први београдски хотел, саграђен под ктиторством кнеза Михаила, представља највећи архитектонски подухват у српској престоници средином XIX века. О његовом значају за развој модерног београдског друштва постоје бројна сведочанства, док је питање градитеља остало нерешено. Након најновијих истраживања, у Историјском архиву Београда откривен је документ Управе града Београда у коме се наводе имена архитеката Франца Добија и Антона Кверфелда, као и значајни детаљи о проблемима који су пратили подизање здања. Захваљујући овом сазнању омогућено је даље изучавање градитељског опуса дружине архитеката из Панчева и отворена је нова страница у историји славног београдског хотела.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *хотел „Код јелена“, „Старо здање“, Франц Доби, Антон Кверфелд, архитектура, Београд, XIX век*

A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF ARCHITECTURE OF THE BELGRADE HOTEL KOD JELENA

ABSTRACT: The construction of the first Belgrade hotel, funded by Prince Mihailo, was the greatest architectural enterprise in Serbia's capital in the mid-19th century. Its significance for the development of Belgrade's modern society is abundantly evidenced, whereas the issue of its architects remains unsolved. During the most recent research conducted at the Historical Archives of Belgrade, a document issued by the City Administration mentioning the names of the architects Franz Dobi and Anton Querfeld, as well as important details regarding the problems related to the construction of the mentioned building, was discovered. Owing to these data it has been possible to investigate the architectural opus of this architects' company based in Pančevo more thoroughly and open a new page in the history of this famous Belgrade Hotel.

KEYWORDS: *„Kod Jelena“ Hotel, „Staro Zdanje“, Franz Dobi, Anton Querfeld, architecture, Belgrade, 19th century*

ТРАДИЦИЈА И ИНОВАЦИЈА: ХАН И ХОТЕЛ

Културна револуција која је уследила у обновљеној српској држави током XIX века огледала се у свим аспектима друштвеног живота Београда као престонице. Политичко и економско јачање државе условило је нову архитектонску визуру града и његово урбанистичко решење. Након вишевековне традиције градње објеката по моделу завештаном од стране турских освајача, у Београду, у првој половини XIX века, почињу да се подижу грађевине по узору на европску архитектуру.

Будући да је Београд вековима представљао веома значајан трговачки центар, на најпрометнијим локацијама града су још од средњег века грађени ханови.¹ Оваква пракса настављена је и за време турске владавине, али су турски великодостојници, осим ханова, подизали и каравансараје, као места бесплатног коначишта за све трговце и путнике.² Најпрестижнији од њих, попут каравансараја Мехмед-паше Соколовића, грађени су од камена и опеке, док је велики број ханова био од трошних материјала. Због ове чињенице, као и нестабилне политичке ситуације, београдски ханови су средином XIX века углавном били у веома лошем стању. Они нису могли да задовоље потребе младог грађанског друштва, које се окретало европским идеалима живота. Стога, током овог периода, у Београду се подижу први „европејски“ хотели и, готово по правилу, на местима пређашњих ханова. Ти објекти, највећи у тадашњој вароши, модерни по свом изгледу и репутацији, убрзо постају центри културног живота грађана.

Први који је увидео потребу за изградњом модерног угоститељског и културног здања у српском делу Београда био је кнез Михаило Обреновић. Он је у јесен 1841. године, на месту старог Цинцар-хана, који је откупила његова породица, започео подизање првог београдског хотела „Код јелена“.³ Здање се налазило у блоку између данашњих улица Краља Петра, Грачаничке, Иван-бегове и Чубрине. Изградња овог објекта, највећег у тадашњем Београду, трајала је од 1841. до 1843. године.⁴ Током свог постојања носио је више назива. Када је саграђен звао се „Ново“ или „Велико здање“, затим гостионица или здање „Код јелена“, а након подизања „Српске круне“ – „Старо здање“. Крајем XIX века био је познат као „Гранд хотел“, да би почетком XX века, када је припао држави, све просторије заузела Дирекција железница, па је под тим именом и срушен.

Осим тога што је до изградње „Српске круне“ 1853. године био једини хотел у Београду, сала његове гостионице била је значајна културна позорница свих важнијих дешавања у тадашњем Београду.

КУЛТУРНА ПОЗОРНИЦА „СТАРОГ ЗДАЊА“

У гостионици „Код јелена“, која се налазила у приземљу на углу улица Краља Петра и Грачаничке, организовани су балови, позоришне и циркуске представе.⁵ У овој сали је 1847. године позоришна трупа Николе Ђурковића из Панчева изводила представе.⁶ Тако је, након театра код Ђумуркане, „Старо здање“ постало друго београдско позориште. Представе су имале националну тематику. Прва одржана представа била је *Мишо Обилић* од Јована Стерије Поповића, у изведби Ђурковићеве трупе.

1 Дивна Ђурић-Замоло, *Београд као оријентална варош под Турцима 1521–1867* (Београд: Музеј града Београда, 1977), 90.

2 Ibid.

3 Овај назив хотел је добио по бронзаној статуи јелена, која је постављена на југоисточном углу зграде.

4 Познато је да је изградња хотела започета у јесен 1841. године, а Дивна Ђурић-Замоло тврди да је

ушла у употребу 1843. године. Љубомир Дурковић-Јакшић, „Господарски конак у Београду“, *ПБ IV* (1957): 340; Дивна Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане XIX века у Београду* (Београд: Музеј града Београда, 1988), 98, у даљем тексту (Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане*).

5 Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане*, 102.

6 Ibid., 106.

Слика 1. Хотел „Код јелена“ или „Старо здање“, фотографија непознатог аутора (МГБ, Ур. 418)
Figure 1 Hotel Kod Jelena or Staro Zdanje, photograph by an anonymous author (BCM, Ur. 418)

Наредне, 1848. године, велики успех доживела је представа Ђорђа Малетића *Ајо-џеоза бесмртном Карађорђу*.⁷ Позоришна сала је имала галерију са два реда седишта и местима за стајање, али није имала ложе јер није била наменски грађена, већ је адаптирана за ове потребе. Рад позоришта је прекинут након подметнутог пожара 1849. године.⁸ У истој сали одржавани су музички концерти, али и друге представе на којима су наступали разни свирачи, певачице и вештаци.⁹ Чувени су и први „отмени“ балови које је организовао закупац Хариш. Познат је и

један, не толико отмен бал који је 1844. године приредио Тома Вучић-Перишић, који је тражио да музика буде народна, са зурлама и гајдама.¹⁰ У овом здању су одседали и први путујући фотографи, који су долазили у Београд 1856–1857. године, а Стеван Тодоровић је 1861. године, на првом спрату изнад гостионице, од кнеза Михаила добио на коришћење више просторија, у којима је имао уметничку школу.¹¹ Европеизација која је пратила младо грађанско друштво огледала се на свим пољима уметности и културе тадашњег Београда и била је оличена у ми-

7 Осим ових, наводе се и следећа дела: *Здање Раванице, Свештислав и Милева, Полазак Душанов на Цариград, Добра жена* (Свештенић), *Фернандо и Јарика* (Јоаким Вујић), а од страних дела: *Паразит* (Шилер), *Силом доктор, 777, Сузаклепције против Венеције, Демон начелник духова*. Ibid., 107.

8 Постоје теорије да је пожар подметнут због међу-

династичких сукоба. Тада је изгорео велики део инвентара позоришта.

9 Ibid., 108.

10 Ibid.

11 Зорица Симић-Миловановић, „Прве уметничке школе у Београду“, ГМБ II (1955): 325.

крокосмосу културне позорнице здања „Код јелена“. Тако су овде заживеле и прве партије шаха, први кројачи европских одела и школе играња. Кројачи модерних одела су неретко отварали радње „Код јелена“, да би на тај начин привукли клијентелу која је посећивала балове. Прву радњу је 1844. године отворио Павле Темељкић, а затим, 1848. Димитрије Стојановић и 1863. Филип Мортон, који је одела продавао на распродаји у згради Читалишта, преко пута хотела.¹² Познато је да је Фридрих Голдхам, „академски уметник играња и танц мајстор“, у великој сали 1845. године отворио прву школу играња.¹³

АРХИТЕКТУРА ОБЈЕКТА И ЊЕГОВА УРБАНИСТИЧКА ДИСПОЗИЦИЈА У ТАДАШЊОЈ ВАРОШИ

Изградња првог модерног угоститељског објекта „Код јелена“ представља почетак веома богате градитељске традиције Београда у XIX веку, јер је у овом периоду у престоници подигнут велики број хотела. Сви су грађени као репрезентативна здања у духу европске архитектуре. Као што је већ наведено, хотел је заузимао читав плац између данашњих улица Краља Петра, Грачаничке, Иван-бегове и Чубрине, на коме се претходно налазио старији Цинцар-хан. Будући да се из историјских извора зна да се плац продавао са сачуваном бином хана, хотел је највероватније саграђен на његовим каменим темељима, што је представљало значајну уштеду времена и новца.¹⁴ Првобитна основа хана и, затим, хотела имала је облик слова П, са отвореним двориштем према данашњој Чубриној улици.¹⁵ На хотелу је ово крило затворе-

но каснијом доградњом, па је зграда добила приближно правоугаону основу и затворено унутрашње двориште.¹⁶ Крила ка улицама Краља Петра, Грачаничкој и Иван-беговој имала су подрум, приземље и два спрата, изнад којих је био двоводни кров, док је на накнадно зиданом нижем крилу према Чубриној улици био једносливни кров оријентисан ка унутрашњем дворишту. Због пада терена, подрумске просторије (у којима су биле хладњаче) су на најнижим тачкама крила ка улицама Краља Петра и Иван-беговој биле у нивоу улице, па је у том делу у Улици краља Петра била чувена кафана „Код репате звезде“.¹⁷ Сматра се да је хотел имао више од 100 соба.¹⁸ У приземљу је највећа просторија била гостионица, која се налазила на углу улица Краља Петра и Грачаничке, док су просторије на спратовима биле распоређене дуж обе стране централног ходника. Главни улаз се налазио у Грачаничкој улици, одакле се приступало монументалном степеништу, а колски улаз у унутрашње двориште био је на крилу ка Иван-беговој улици. Ходници и унутрашње двориште били су поплочани углачаним каменим плочама. Међуспратне конструкције биле су од дрвета, а у собама је био постављен паркет. Здање је највероватније зидано циглом, а читава декорација фасада изведена је у малтеру.

Стилске одлике архитектуре хотела „Код јелена“ надовезују се на образац примењен у изградњи објеката током четврте и почетком пете деценије XIX века у Београду. У овом периоду долази до напуштања локалног балканског стила градње јер у Србију из блиских европских центара стижу школовани архитекти и инжењери, које привлаче широк програм изградње у Кнежевини Ср-

12 Загорка Јанц, *Ојласи у сџарој срџској шџамџи 1834–1915* (Београд: Музеј примењене уметности, 1978), 25.

13 Ђурић-Замоло, *Хоџели и кафане*, 109.

14 Slobodan – Giša Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*. Knjiga I, *Arhitektura* (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), 397, у даљем тексту

(Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda I*); Ђурић-Замоло, *Хоџели и кафане*, 109.

15 Ђурић-Замоло, *Хотели и кафане*, 109.

16 Ibid.

17 Ibid., 110.

18 Ibid.

бији и могућност добре зараде.¹⁹ Потпуно се усвајају конструктивне и декоративне концепције класицистичке архитектуре, што је видљиво на најизразитијим представницима овог стила, као што су: Саборна црква, кућа Цветка Рајовића, кућа Томе Вучића-Перишића и кућа Јеврема Обреновића.²⁰ Идеје за архитектонске детаље који су красили класицистичку палату београдског гувернера Јеврема Обреновића, попут истакнутог централног ризалита са три полукружно засведена средишња прозора на спрату и троугластим тимпаном на кровном делу, за карактеристичне широке подеоне венце, пиластре и остале профилисане елементе, Бранко Вујовић налази у решењима која су примењена приликом обраде фасада Милошевог дворца на Савамали, Велике пиваре, „Великог здања“, односно хотела „Код јелена“, Симићевог здања и Државне штампарије.²¹ Богдан Несторовић сматра да је период архитектуре класицизма у Кнежевини Србији трајао од почетка четврте деценије XIX до средине овог века, а местимично и дуже.²²

У односу на главне представнике овог стила, фасаде хотела „Код јелена“ имају знатно скромнију пластичну декорацију, која је рађена у малтеру. На њима је изведена хоризонтална рашчлањеност нивоа помоћу подеоних венаца. Подела је наглашена и различитом декорацијом етажа, при чему је приземље обрађено у имитацији босажа, док су прозори првог спрата надвишени плитким архиволтама повезаним у венац, а другог спрата оперважени скромним правоугаоним оквирима.²³ На фасадама нема ризалита, па је најистакнутији мотив угаони балкон на четири масивне конзоле, са оградом од ко-

ваног гвожђа, који се налазио на углу улица Краља Петра и Грачаничке. Сматра се да је на балкон излазила највећа и најлепша соба здања, поменута 1850. године од стране путописца Капера, као „најбоља соба што је има Београд“.²⁴ Испод балкона се највероватније налазила бронзана скулптура јелена, по којој је хотел назван и због које је једно време данашња Грачаничка улица била позната као Јеленска.²⁵

Према *Наименованију сокака* из 1847. године, део данашње Улице краља Петра „од Цркве до Величковића дућана“ носио је назив Главна чаршија јер је водио ка центру тадашње српске вароши, који се налазио на пресеку улица Краља Петра и Кнеза Симе Марковића.²⁶ Средином XIX века, између кракова крста формираног наведеним улицама била су сва најважнија здања хришћанског Београда: Саборна црква, Школа, Читалиште, Митрополија, „Нови конак“ (данас Конак кнегиње Љубице), Лицеј, Гимназија и „Велико здање“, односно хотел „Код јелена“. На тај начин је локација за изградњу хотела била пажљиво и наменски бирана. Свакако да центар српске вароши није случајно настао на овом месту. У изворима је забележено да су се у периоду од XVI до XIX века, на месту данашње Саборне цркве налазиле две старије цркве, па је овај локалитет вековима био центар окупљања хришћанских становника Београда.²⁷ Иако је наведени простор у близини некадашње Варош-капије имао вишевековну идентитетски препознатљиву референцу, сматра се да сам терен ипак није био најбоље решење за формирање центра европски уређеног града. Посебно се критички разматрало грађење Саборне цркве на овом месту јер је са више страна поглед ка њој био заклоњен другим објектима и јер се налазила на релативно скућеном

19 Бранко Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791–1848* (Београд: Просвета и РЗЗЗСК, 1986), 144.

20 Ibid., 147.

21 Ibid., 150–151.

22 Богдан Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку* (Београд: Art press, 2006), 19, у даљем тексту (Несторовић, *Архитектура Србије*).

23 Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda I*, 399.

24 Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане*, 111.

25 Бранко Перуничкић, „Београдско насеље и прво именовање улица у њему“, *ГБ XIV* (1967): 117.

26 Ibid.

27 Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda I*, 337.

простору.²⁸ Када је саграђен хотел „Код јелена“, као велико здање од „четири ката“, у то време највећа зграда у вароши, он је свакако доминирао визуром града. Занимљива је прича о пожару који је задесио хотел 1849. године. Наводно је био подметнут због једне опкладе у мађарском војном логору, да ће у време њиховог освајања Баната читава београдска варош бити осветљена.²⁹ Због величине хотела и његовог положаја, ватра се ноћу сигурно видела са велике удаљености у јужнобанатској равници. Нагиб терена на савској падини ипак није био погодан за изградњу овако монументалног објекта, о чему ће бити више речи у делу рада који се бави питањем градитеља хотела.

ГРАДИТЕЉИ ХОТЕЛА

Оно што је до сада остало нерешено у литератури везаној за први београдски хотел јесте питање његових градитеља. Пошто се ради о највећем архитектонском подухвату у тадашњој престоници до изградње Капетан Мишине палате и пошто је подизање објекта поручио кнез Михаило, често је навођено да је архитекта морао бити из неког од блиских европских центара. Ипак се није могло са сигурношћу утврдити који је градитељ у питању јер је зидање хотела захватило време смене династија 1842. године. Осим тога, остала је чињеница да је градитељ хотела архитекта којег је унајмио кнез Михаило и да је сигурно био и раније ангажован од стране кнеза јер му је поверио изградњу највећег објекта у Београду.

Први који је покушао да реши питање градитеља, водећи се стилским карактеристикама архитектуре здања и њеним аналогија-

ма, био је архитекта Никола Несторовић.³⁰ Он је сматрао да „Старо здање опомиње на Милошево Министарство финансија“.³¹ Међутим, његова теорија се заснивала на томе да је све објекте из времена кнеза Милоша пројектовао Хаџи-Никола Живковић, па и хотел „Код јелена“. Дивна Ђурић-Замоло је тврдила да је Министарство финансија, односно Милошев двор у Савамали, пројектовао Франц Доби.³² Она је ипак, након ове констатације, водећи се теоријом Николе Несторовића, негирала претпоставку да је Доби могао бити градитељ хотела јер је сматрала да га је кнез Милош, пошто није био задовољан његовим плановима, отпустио из службе након 1836. године.³³ Дивна Ђурић-Замоло је утврдила да је архитектура хотела инспирисана зградом Министарства финансија и да по стилским обележјима асоцира на зграду Велике пиваре из 1839. године, која се налазила на углу данашњих улица Балканске и Адмирала Гепрата.³⁴ Сличне аргументе навео је и Слободан – Гиша Богунувић, који је сматрао да је Франц Доби израдио планове за Милошев двор у Савамали и да је на њима одређене интервенције пре почетка градње извршио Франц Јанке.³⁵ Богунувић је усвојио мишљење Дивне Ђурић-Замоло о Добијевом отпуштању из службе, а приликом разматрања о архитектури „Старог здања“ навео је да је пројектант зграде остао непознат.³⁶ Богдан Несторовић је веома детаљно изучавао проблематику Милошевог дворца у Савамали. Иако кнез Милош није био задовољан плановима које је извео Франц Доби, а које је касније преправио Франц Јанке, Несторовић је сматрао да је изградња дворца ипак започета 1837. године, погодбом између кнеза и архитекте Франца

28 Ibid., 340–341.

29 Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане*, 104–105.

30 Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане*, 112.

31 Ibid.

32 Дивна Ђурић-Замоло, *Грађитељи Београда 1815–1914* (Београд: Музеј града Београда, 2009), 365.

33 Ђурић-Замоло, *Хоштели и кафане*, 112.

34 Ibid.

35 Slobodan – Giša Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*. Knjiga II, *Arhitekti* (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), 760.

36 Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda I*, 397.

Добија.³⁷ Такође, приликом тумачења архитектуре гостионице „Код јелена“, он је указао на стилске аналогije са дворцем у Савамали и зградом Велике пиваре, због чега је тврдио да је пројектант и ових зграда био Франц Јанке или Франц Доби.³⁸

Колико су ови врсни стручњаци за историју српске архитектуре били близу решења загонетке првог београдског хотела сведочи један документ Управе града Београда из публиковане архивске грађе Историјског архива Београда, под сигнатуром /Копија/ ИАБ, УГБ, 1844, К.29, Ф I, 124.³⁹ У њему потпуковник Милош Божићевић улаже жалбу „Славном Управитељству вароши Београда“, тврдећи да су архитекти „гостилника Код јелена“ прекршили уговор који је закључен између њих и кнеза Михаила.

Он наводи следеће: „Из изнасенија Франца Доби и Антонија Кверфелда, панчевачких зидара, од 23. новембра пр(ошле) 1843, које су они Славном панчевачком Магистрату поднели, а које ми је Славно Управитељство вароши Београда доцније сообштило, видио сам ја да речени зидари, који су по сили закљученог између њи и Књаза Мијаила Обреновића контракта овог, ново зданије, гостилник „Код јелена“ постројили, и који по гласу тамо изложенога обвезатељства њиовог за сваки недостатак, који би чрез две године даана на зданије догодити мого, одговарати морају...“.⁴⁰

Из наведеног документа јасно закључујемо да су градитељи хотела „Код јелена“ били панчевачки архитекти Франц Доби и Антон Кверфелд и да је уговор са њима склопио кнез Михаило Обреновић. Франц Доби је, као што је и раније утврђено, већ био ангажован од стране Обреновића. Сматра се да

је маја 1835. године, са Фридрихом Адамом Кверфелдом, својим ортаком и рођаком, ступио у службу код кнеза Милоша, радећи за њега планове за нови дворца у Савамали и болницу на Палилули.⁴¹ Тврдњу Дивне Ђурић-Замоло о његовом отпуштању из службе негира Бранко Вујовић наводећи, поред Фридриха Адама Кверфелда, Франца Добија као другог архитекту Саборне цркве у Београду.⁴² Богдан Несторовић такође истиче да је 1837. године започета изградња Милошевог дворца у Савамали, и то уговором са архитектом Францом Добијем.⁴³ Пошто су грађевински радови на Милошевом дворцу и новој Саборној цркви трајали од 1837. до 1838. године, а на хотелу „Код јелена“ од 1841. до 1843. године, он је током овог периода службовао код кнеза Милоша, а затим и код кнеза Михаила од 1839. године. Осим Добија, помиње се још један архитект, а то је Антоније Кверфелд. Очигледно се ради о рођаку или, можда, чак сину Фридриха Адама Кверфелда, који је израдио пројекат за Саборну цркву у Београду и био најзначајнији архитект Панчева. О њему, нажалост, нема много података. Бранко Вујовић помиње „баумејстера“⁴⁴ Антона Кверфелда, за којег сматра да је Фридрихов унук.⁴⁵ Његова активност се опет везује за Франца Добија јер је 1849. године, када су Мађари освојили Панчево, изабран у Управу града, као и Франц Доби.⁴⁶ Очигледно је у питању иста особа која је учествовала у изградњи хотела „Код јелена“. Он се помиње у документима из 1876. године, када је од владе добио посебну писмену похвалу за изванредне заслуге на отклањању штете коју су Панчеву нанеле поплаве 1873. и 1876. године.⁴⁷ Пошто му је 1841. године поверена изградња веома

37 Несторовић, *Архитектура Србије*, 78–79.

38 Ibid., 107, 110.

39 Бранка Прпа, ур., *Живети у Београду: документи Управе града Београда*. Књига II, 1842–1850 (Београд: ИАБ, 2004), 421–423, у даљем тексту (Прпа, *Живети у Београду*).

40 Ibid.

41 Бранко Вујовић, *Саборна црква* (Београд: Народна

књига и Алфа, 1996), 52, у даљем тексту (Вујовић, *Саборна црква*).

42 Ibid.

43 Несторовић, *Архитектура Србије*, 79.

44 Зидарски мајстор.

45 Вујовић, *Саборна црква*, 55.

46 Ibid.

47 Ibid.

комплексног објекта, до тада је морао стећи потребно радно искуство и знање. Стога можемо претпоставити да је ипак у питању други син Фридриха Кверфелда, поред, по Вујовићу, Хајнриха, који је био столар и учествовао са оцем и Францом Добијем у изградњи Магистрата у Панчеву 1833–1838. године.⁴⁸ На основу тога можемо закључити да градитељску делатност Франца Добија треба везивати за породицу Кверфелд, са којом је био у родбинским и пословним односима. Тако би се овој групи градитеља могла приписати и зграда Велике пиваре. Она је подигнута 1839. године, под патронажом кнеза Михаила, а обрада фасаде плитким архиволтама повезаним у венац изнад прозора потпуно опонаша решење које су затим применили на првом спрату хотела „Код јелена“, што сматрају и Дивна Ђурић-Замоло и Богдан Несторовић.

Овај веома значајан документ отвара нову страницу у историји првог београдског хотела. Поред имена архитеката, дати су одређени детаљи о току изградње објекта и грешкама које су при томе начињене.

Наводи се да је током радова долазило до пуцања зидова и обрушавања једног дела објекта, а да је након изградње хотела наступило нагињање конака, као и проблеми са канализацијом.⁴⁹ Потпуковник Богићевић у свом писму оштро критикује архитекте Франца Добија и Антона Кверфелда, који не желе да отклоне штету насталу након изградње, иако су уговором били обавезани да две године после завршетка посла примају рекламације. Архитекти су се бранили чињеницом да конак није подигнут на време, односно да су у њега упадали киша и снег, што је ослабило његов темељ, запушило

одводне канале и проузроковало ширење непријатног мириса.⁵⁰ Могуће је да је до застоја у подизању конака дошло 1842. године, приликом смене владајућих династија у Србији. Између архитеката и представника кнеза Михаила и раније је постојао спор који се тицао финансирања. Тако се наводи да су градитељи за извођење одводног канала (чији је недостатак временом проузроковао проблеме са канализацијом) тражили много већу суму од потребне, односно 5.000 талира за посао од 600 талира, па је због тога и одлагано његово прављење, што умало није довело до катастрофе.⁵¹ Канал је изведен чим су се први станари настанили у објекат, вероватно октобра 1843. године.⁵² Није искључено да је до нагињања конака дошло због слабења темеља, као што је већ утврђено, доста старијег хана, који можда није могао да поднесе вишеспратну зграду на стрмом терену савске падине.

Хотел се ипак, поред свих брига потпуковника Богићевића, није срушио и имао је веома славну будућност, уколико се изузме подметнути пожар из 1849. године, када је изгорео инвентар позоришта које је премештено из Ђумуркане 1847. године. До повратка на власт 1860. године, кнез Михаило је преко свог опуномоћеника Антонија Радивојевића водио константну бригу о здању, брижљиво бирајући закупце и одржавајући његову модерну репутацију. После кнежеве смрти хотел је попримио династички значај, па је у породици Обреновић наслеђиван заједно са владарском титулом. Зграда је променила намену тек 1903. године, када је држава откупила од краљице Наталије да би у њу пребацила Дирекцију железнице, која је ту остала све до њеног рушења 1938. године.

48 Ibid.

49 Прпа, *Живети у Београду*, 421–423.

50 Ibid.

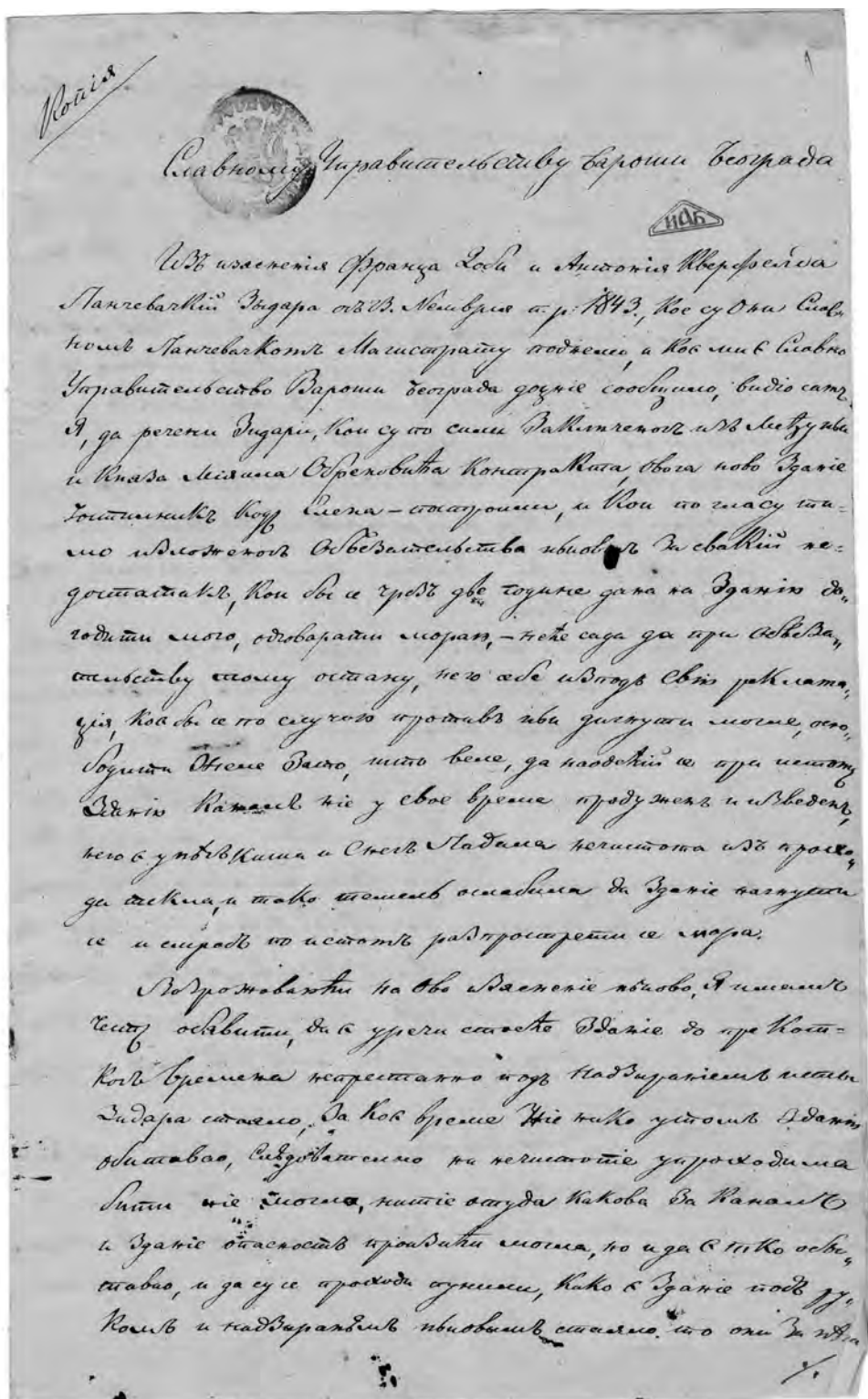
51 Ibid.

52 Дивна Ђурић-Замоло наводи оглас из *Српских новина* од 13. X 1843, у коме браћа Хариш у „великом здању код јелена“ издају собе и кафану. Ђурић-Замоло, *Хошели и кафане*, 98.

МОГУЋНОСТИ ДАЉИХ ИСТРАЖИВАЊА

Након ових сазнања потребно је поново размотрити архитектонску делатност водеће градитељске дружине из Панчева, Франца Добија и Фридриха А. Кверфелда у тадашњем Београду. Сада је сасвим сигурно да је ова група, у којој је био и Антон Кверфелд, пројектовала две најважније грађевине у вароши, Саборну цркву и хотел „Код јелена“. Пошто су оба здања задужбине кнезова, прво Милошева, а друго Миха-

илова, нема сумње да су у питању водећи градитељи под патронатом породице Обреновић, после Хаџи-Николе Живковића. Њихов градитељски опус вероватно је већи, с тим што бисмо у њега, осим Милошевог двора, тј. Министарства финансија, могли са опрезношћу да ставимо и зграду Велике пиваре. Може се претпоставити да ће наредна истраживања донети нове информације о њиховом раду и потврдити заслуге које им с правом припадају.

Слика 2. Документ Управе града Београда (ИАБ, УГБ, К. 29, 1844, 124, стр. 001)
Figure 2 Document issued by the Belgrade City Administration (HAB, UGB, K. 29, 1844, 124, p. 001)

и одговарају, нити кога о овоме да одговори саопштуру
 мау писма и јошв узгове дужности свима ододр
 Мана Јуана у додрогив својим друштву и, као
 што је ажурило, да су у Авини наорату се одушкы
 Кананску да до време даидворним, да у обаи Кума
 и савезне пада.

Ако дакле Кананска време писмово Мана Јуана,
 свима не иведев сво, нити нустиданв сво, а тако не
 иведев сво, у српске до истави дидару, а овоме су За
 повојности иста, као доури не иу 600. Сталира Комуни,
 па иже 5000. стауизарскама, а доури иста не 5300. ф. Греша
 савезници, и тако као саопштуру, као на ижезотв сав,
 Мана Јуана оловати, у српском свима, Мана Кананска истре
 нити иста не много.

Али иста са ивадани, како су иста у српском свима,
 ивадани иста, иста и Кананска иста. Савезници иста
 не ижезотв иста иста иста иста иста иста иста иста иста
 иста.

У овоме Мана Јуана иста, као и Мана не
 иста иста иста иста иста иста иста иста иста иста иста
 иста иста иста, да као и свима иста, да не иста,
 ако иста Кананска не иста иста? како и иста иста иста,
 иста, као и Кананска свима иста, и у иста иста,
 иста иста иста иста иста иста, а иста, иста,
 иста иста франциска иста, иста иста иста,
 иста иста?

И иста иста писмово иста иста иста, да иста
 иста иста иста иста иста иста иста иста иста иста
 иста иста иста иста иста, иста иста иста иста
 иста иста иста иста иста иста иста иста иста иста.

Слика 3. Документ Управе града Београда (ИАБ, УГБ, К. 29, 1844, 124, стр. 002)
 Figure 3 Document issued by the Belgrade City Administration (HAB, UGB, K. 29, 1844, 124, p. 002)

2

Но и самим вѣнча вѣнчанца да с' што подвужене
 божан, да с' њима при самомъ Дидарихъ Даниѣ, што
 погрешано музано, та и сви заманивани и вѣнча,
 а с' онаимъ гасомъ Дидарихъ и тама свѣта, тасу сви со
 дигрувани, текъ заманивани и вѣнчанци, погрешив-
 ши с' доволно.

Зато и речепо шово ивѣнене никако приимати
 и уварити неможе, него сви вѣнчанци остани да не
 одговарати ве ошто и вѣнчанци, као и како с' со
 синомъ Котарѣва Дидариха, ниши с' сов овогъ пакъ,
 денѣ и вѣнчанци ослободити може.

Изъражене ово мое, а покорно моимъ слов-
 но Чуровице свѣтло Вароши Београда, да си своимъ
 прѣсимъ речешимъ Дидариха обвинати и доиста,
 бити и вѣнчанци. Славно свѣтло Чуровице свѣтла
 Покорниѣ еминимъ вѣнчанци подполковникъ
 31. Августа 1844. у Скопду.

Слика 4. Документ Управе града Београда (ИАБ, УГБ, К. 29, 1844, 124, стр. 003)
 Figure 4 Document issued by the Belgrade City Administration (HAB, UGB, K. 29, 1844, 124, p. 003)

БИБЛИОГРАФИЈА

Bogunović, Slobodan – Giša

Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka. Knjiga 1, *Arhitektura*. Beograd: Beogradska knjiga, 2005.

Bogunović, Slobodan – Giša

Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka. Knjiga II, *Arhitekti*. Beograd: Beogradska knjiga, 2005.

Вујовић, Бранко

Уметности обновљене Србије 1791–1848. Београд: Просвета и РЗЗЗСК, 1986.

Вујовић, Бранко

Саборна црква у Београду. Београд: Народна књига и Алфа, 1996.

Дурковић-Јакшић, Љубомир

„Господарски конак у Београду“. *ГГБ IV* (1957): 339–344.

Ђурић-Замоло, Дивна

Београд као оријентална варош под Турцима 1521–1867. Београд: Музеј града Београда, 1977.

Ђурић-Замоло, Дивна

Хоштели и кафане XIX века у Београду. Београд: Музеј града Београда, 1988.

Ђурић-Замоло, Дивна

Градиштели Београда 1815–1914. Београд: Музеј града Београда, 2009.

Јанц, Загорка

Ојласи у старој српској шtamпи 1834–1915. Београд: Музеј примењене уметности, 1978.

Несторовић, Богдан

Архитектура Србије у XIX веку. Београд: Art press, 2006.

Перуничкић, Бранко

„Београдско насеље и прво именовање улица у њему“. *ГГБ XIV* (1967): 99–125.

Прпа, Бранка, ур.

Живети у Београду: документи Управе града Београда. Књига II, 1842–1850. Београд: ИАБ, 2004.

Симић-Миловановић, Зорица

„Прве уметничке школе у Београду“. *ГМГБ II* (1955): 311–352.

Оригиналан научни рад

Предато: 3. 11. 2011.

Прихваћено: 25. 1. 2012.

**A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF ARCHITECTURE
OF THE BELGRADE HOTEL KOD JELENA**

SUMMARY

The first Belgrade hotel Kod Jelena is one of the most famous buildings erected in Belgrade in the first half of the 19th century. It had an important role in the development of the bourgeois society of Serbia's capital. In that period, Belgrade did not have suitable facilities for cultural events and the accommodation of foreign visitors.

Theatres and art schools were constantly relocated, moved from one premises to another each year. After the hotel Kod Jelena was built, it became an oasis of cultural events and artistic education. Travellers and artists coming from Europe often stayed there and established their schools and workshops in numerous rooms of the Staro Zdanje (Old Building).

In literature, the hotel Kod Jelena is often referred to as the largest building of the 19th-century Belgrade and a work of an unknown architect. It was only after a document from the Historical Archives of Belgrade was discovered that the names of 'mysterious' architects have become known. Furthermore, it reveals certain details regarding the course of the construction of this building.

It is now positively established that the building was designed by the Pančevo-based architects Franz Dobi and Anton Querfeld, who was probably the son of Friedrich Adam Querfeld. This 'architects' company' certainly designed a number of buildings of Belgrade whose construction was funded by the Obrenović family. According to the present state of our knowledge, the buildings that can with certainty be attributed to these architects include Prince Miloš's court at Savamala, Belgrade Cathedral and the hotel Kod Jelena. On the basis of stylistic analogies, the edifice of the Great Brewery can be tentatively considered a part of their opus.